

**Možnosť alebo nutnosť?
Definícia juhoslavizmu a jej transformácie v podmienkach
najnovších výskumov¹**

MAROŠ MELICHÁREK

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika
v Košiciach*

Possibility or necessity? Definition of Yugoslavism and its transformations within recent researches

Abstract: The paper analyses transformations and possible views of Yugoslav idea/Yugoslavism as an ideological and theoretical concept. The study aims to delimit, understand and conceptualize the notion of all terms which are connected to Yugoslav idea and to conduct an analysis, critique and interpretation of its key concepts with regard to domestic as well as foreign sources (mainly of western historiography, since Yugoslav does not pay too much attention to the topic). Theoretical basis rises mainly from van Dijk, Fairclough and Rabie. The analysis focuses primarily on the Yugoslavism on its ideological level. Could Yugoslavism be an ideology at all, and if so, under what conditions and to whom would it serve? Is it (political) ideology or an idea in this case? The most important task set is a clear categorization of often incorrectly used and subsequently interpreted terms in connection with Yugoslavism. The study offers an insight into the phenomenon of Yugoslavism in its ideological context and offers a definition(s) of this concept. The paper demonstrates huge complexity of the elaborated issue. An important criterion for research was to point out the (incorrect) use of individual terms in connection with the Yugoslav question, which the authors often use without logical justification.

Keywords: Serbia, Yugoslavism, Yugoslavia, idea, ideology, political concept.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2022.25.02.05-24>

„...a potom nastane mier, a to dlhý mier, ktorý dôstojne vynahradí obeť za naše Veľké Srbsko – potom bude naša krajina omnoho väčšia, silnejšia a šťastnejšia ako kedy bola. Za to Vám Rytieri, bude Srbsko zaviazané.“

Hlavný veliteľ, následník trónu Aleksandar (15. 12. 1914).²

¹ Štúdia je publikovaná v rámci projektu VEGA – Premeny a interakcie ideológie čechoslovakizmu a juhoslavizmu v podmienkach 20. storočia (1/0342/20).

² Naredba Br. 8676 Vrhovnog komandanta Njegovog Kraljevskog Visočanstva Prestolonaslednika Aleksandra svojoj srpskoj vojsci (15. 12. 1914, Kragujevac). Dostupné na internete:

„Prijímajúc túto proklamáciu, verím, že týmto skutkom splňam svoju vladársku povinnosť, prispejem tým k dielu ktoré započali najlepší synovia našej krvi, všetkých troch vierovyznaní a názvov, z oboch strán Dunaja, Sávy a Driny. (...) Reflektujúc vôľu môjho národa, v mene jeho veličenstva kráľa Petra I. prehlasujem zjednotenie srbských území s nezávislým štátom Slovincov, Chorvátov a Srbov za jednotné kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. (...) Nech žije národ Srbsko-Chorvátsko-Slovincký.“

Odpooveď Alexandra Karadjordjevića ako následníka trónu na proklamáciu jednoty Srbov, Chorvátov a Slovincov 18. 11. 1918.³

Alexander Karadjordjević bol jedným z najdôležitejších činiteľov tzv. medzivojnového integrálneho juhoslavizmu, čo sa po jeho smrti zmenilo na integrálny srbský nacionalizmus.⁴ Ako dokumentujú jeho vyhlásenia z roku 1914 a 1918 z pragmatických dôvodov prešiel od „veľkosrbskej“ k juhoslovanskej ideológii. No boli v jeho myšlienkach oba koncepty odlišné? Alebo iba vymenil obsahovú stránku ich významu... Ak aj Alexander úprimne túžil po juhoslovanskej jednote, nechápal, že juhoslavizmus nemôže a nebude fungovať v podobe doktríny nedobrovoľne implementovanej „zhora“.⁵ Myšlienka juhoslovanstva (v akejkoľvek podobe) mala vzísť od samotných ľudí uvedomujúcich si, že spoločné záujmy, ktoré ich v roku 1918 spojili, sú dôležitejšie ako historické rozdiely. Panovník si nevedomoval, že srbsky dominantná vláda v Belehrade nemôže nariadiť Chorvátom, Slovincom a bosnianskym moslimom zabudnúť na ich dejiny a spojiť ich odlišné identity v novej podobe národnej jednoty pod srbským patronátom. Prostriedky, ktorými sa to snažil dosiahnuť (rozpustenie

https://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Plakati_i_dokumentacioni_materijal/Objave_i_prog-lasi_srpskih_kraljevskih_dinastija/Karadjordjevići [cit. 2022-03-2].

³ Svečano proklamované državnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. 18.11.1918. Dostupné na internete: https://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Plakati_i_dokumentacioni_materijal/Objave_i_prog-lasi_srpskih_kraljevskih_dinastija/Karadjordjevići [cit. 2022-03-2].

⁴ GAŠIĆ, Ranka: Struggling with Yugoslavism in the First Yugoslavia. In: *East Central Europe*. Vol. 42, Issue 1, 2015, s. 29-47. DOI: <https://doi.org/10.1163/18763308-04201007>

⁵ Korene juhoslavizmu siahajú až do 15. storočia, avšak prvou spoločnou oficiálnou juhoslovanskou platformou bolo tzv. ilýrske hnutie. Ďalšiu etapu predstavuje tzv. federalistický juhoslavizmus (1860 - 1914) - formulovaný v októbri - novembri 1860 v programových článkoch katolíckeho kňaza a historika Franja Račkího, blízkeho spolupracovníka biskupa Josipa Strossmayera. Predpokladal vytvorenie spoločného spisovného jazyka, na ktorého základe mal byť založený jednotný juhoslovanský národ, najprv v rovine kultúrnej a duchovnej. Uvažoval však o vzniku juhoslovanského kráľovstva, zloženého z Chorvátska, Slávie, Dalmácie a srbskej Vojvodiny v rámci Uhorska. Takto založené juhoslovanstvo, ktorého súčasťou sa stali aj dlhoročné snahy o zjednotenie na poli viery (propagácia slovenskej liturgie, kultu Cyrila a Metoda a únie), boli zdrojom nedôvery na srbskej strane, ktorá už predtým odmietla myšlienku ilyriizmu. Podľa: ŠESTÁK, Miroslav a kol.: *Dejiny juhoslovanských zemí*. Praha : NLN, 2009, s. 143-156.

chorvátskych a slovinských športových a kultúrnych klubov, Sokolov, vytvorenie novej politickej juhoslovanskej národnej strany, či zmenou názvu krajiny samotnej), si srdcia nesrbských občanov nemohli získať.⁶ Bola teda Juhoslavia „zatratená príšera, 70 rokov stará chyba alebo najlepší riešenie/najprirrodzenejšia možnosť“⁷

1. Úvod a teoretické východiská

„Štát Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktorí sú známi aj ako južní Slovania alebo Juhoslovania, bude slobodným a nezávislým kráľovstvom s nedeliteľným teritóriom a jednotou moci. Tento štát bude ústavnou, demokratickou a parlamentnou monarchiou, pod vládou dynastie Karadjordjević, ktorá vždy zdieľala národné ideály a pocity národnej slobody nad všetko ostatné.“⁸

Dejiny Juhoslávie, juhoslovanskej myšlienky a juhoslovanskej identity sú dejinami zlyhaní, hovorí J. Subotić.⁹ Štát už nejestvuje, myšlienka akejkoľvek budúcej Juhoslávie je mŕtva a identita ako určujúci princíp ľudských životov je vykorenená, iba zmienka o nej v nesprávnom čase a priestore môže byť nebezpečná. Napriek všetkému Juhoslavia (mŕtvy štát) stále existuje vo virtuálnom priestore, na internete, v múzeách, spomienkových slávnostiach, festivaloch a spomienkach ľudí.¹⁰ Aj keď je to iba v tejto forme, naznačuje to jeden veľmi dôležitý aspekt celého tzv. „juhoslavizmu“, ktorý sa pokúsime definovať, a to – jeho opodstatnenosť a životaschopnosť v rôznych spoločensko-politických koreláciách. Nech už sa na juhoslavizmus dívame akokoľvek – zaujímavú koncepciu predstavil Petr Stehlík na podujatí s názvom *VII. mezinárodní balkanistické*

⁶ SINGLETON, Fred: *A Short History of the Yugoslav Peoples*. Cambridge : CUP, 1985, s. 131-135.

⁷ DJOKIĆ, Dejan: *Yugoslavism: Histories of A Failed Idea, 1918-1992*. London : Hurst, 2003, s. 11-12.

⁸ Bod č. 1 Korfskej deklarácie (juhoslovanský výbor podpísal 20. 7. 1917 so srbskou vládou deklaráciu, ktorou boli vymedzené základné body fungovania budúceho spoločného štátu). Dostupné na internete: https://www.firstworldwar.com/source/greaterserbia_corfu_declaration.htm [cit. 2022-03-2].

⁹ SUBOTIĆ, Jelena: There once was a country: Political reconciliation in the historical idea of Yugoslavia, In: *Reconciliation after War: Historical Perspectives on Transitional Justice*, London: Routledge, 2020, s. 125.

¹⁰ Ako poznamenal D. Vuletić „populárna hudba je jedným z kultúrnych fenoménov, ktorý bol (a stále je) najviac zdieľaný medzi ľuďmi zdieľajúcimi územie bývalej Juhoslávie“. Dokladuje to aj vystúpenie skupiny *Bijelo Dugme* v Pule (2015), kde dav spieval spoločne s Alenom Islamovićom „Juhoslavia, postav sa na nohy. Spievaj, nech ťa počujú a tí, ktorí nepočúvajú pieseň, budú počúvať búrku!“ Podľa: VULETIĆ, Dean: Generation Number One: Politics and Popular Music in Yugoslavia in the 1950s. In: *Nationalities Papers*. Vol. 36, Issue 5, 2008, s. 861, <https://www.youtube.com/watch?v=2olphOJGotM> (17. 2. 2020) [online]. [cit. 2022-03-2]. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905990802373579>

symposium (2016),¹¹ keď hovoril o ilyrizme, federalistickom a integrálnom juhoslavizme v podmienkach 19. storočia (do roku 1914). V tomto príspevku však nie je naším cieľom dívať sa na juhoslavizmus ako na spoločensko-sociálny, či kultúrny fenomén, no na jeho ideologickú rovinu. Mohol byť juhoslavizmus vôbec ideológiou a ak áno, tak za akých podmienok a komu by slúžil? Hovoríme v tomto prípade o (politickej) ideológii alebo ideii? Najdôležitejšou úlohou ktorú sme si stanovili, je jasná kategorizácia často nesprávne používaných a následne interpretovaných pojmov v súvislosti s juhoslavizmom. Štúdia ponúka pohľad na fenomén juhoslavizmu v jeho ideologickom kontexte, definuje tento pojem a jeho subkategórie.

1.1 Ideológia

Ideológia reprezentuje základ mnohých kultúr, ovplyvňuje názory ľudí, spúšťa pocit odlišnosti od ostatných, niekedy nadradenosti, a podporuje zmysel kolektívnej identity. Ideológie majú svoje vlastné hodnoty a ciele, zmena podnietená ideológiou ovplyvňuje väčšinu aspektov života. Ako výsledok, zmena poháňaná ideológiou je predpokladateľná, zvolená cesta zvyčajne revolučná a názory, ktoré produkuje radikálne. Násilie býva niekedy propagované ideológiou a akceptované jej nasledovníkmi ako legitímny spôsob na dosiahnutie zmeny.¹² Termín ideológia bol vytvorený medzi rokmi 1796 – 1798. Použil ho francúzsky filozof Antoine Destutt de Tracy v práci *Mémoire sur la faculté de penser*. Samotné slovo je gréckym neologizmom z gréckych slov *eidos* a *logos*, čo znamená „veda myšlienok“. Podľa A. Vincenta sú ideológie zlúčením konceptov, hodnôt a symbolov, ktoré zahŕňajú koncepcie ľudského bytia, a tak indikujú, čo je možné alebo nemožné pre človeka dosiahnuť, kritickú reflexiu podstaty ľudskej interakcie, hodnoty, na ktoré ľudia ašpirujú alebo ich odmietajú, a správne technické nastavenie sociálneho, ekonomického a politického života, ktoré je v záujme potrieb ľudských bytostí. Ideológie neslúžia iba na legitimizáciu istých aktivít a vzorcov, ale aj na integráciu jednotlivca, aby mu umožnili koherovať s istou základnou konceptuálnou myšlienkou a umožnili skupinám navigovať politický systém, resp. ríšu.¹³ Každá ideológia má svoje kľúčové formálne

¹¹ Z tohto podujatia vyšla aj publikácia: ŠTĚPÁNEK, Václav et al.: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca VII*. Brno : Moravské zemské muzeum a Ústav slavistiky, 2017, 714 s.

¹² RABIE, Mohamed: *Global Economic and Cultural Transformation. The Making of History*. New York : Palgrave Macmillan, 2013, s. 127-130.

¹³ Van Dijk hovorí, že ideológie hrajú rolu pri legitimizácii zneužitia sily dominantnou skupinou. Jednou z najefektívnejších foriem ideologickej dominancie je, keď dominovaná skupina prijme dominantnú ideológiu ako prirodzenú. Podľa: VAN DIJK, Teun: *Politics, ideology, and discourse*. In: *The Encyclopaedia of language and linguistics*. Oxford – New York : Pergamon Press, 2005, s. 729.

myšlienky, ale všetky sú premenlivé a často odlišne interpretované v rámci každej ideológie.¹⁴ Použitie termínu v každodennom živote má negatívne konotácie (bolo tomu tak takmer počas celého 20. storočia, pričom ideológia stála ako opozitum „objektívnemu poznaniu“) a smeruje k šablónovému vnímaniu – „*my máme pravdu, oni majú ideológiu*“. Toto negatívne vnímanie ideológie je spojené s Marxom a Engelsom, pre ktorých boli ideológie formou „falošného vedomia“, teda robotnícka trieda môže mať zavádzajúce predstavy o podmienkach jej existencie v dôsledku ich indoktrinácie tými, ktorí ovládajú výrobné prostriedky. Van Dijk definoval ideológiu nasledovne: „...*ide o základ sociálnych reprezentácií zdieľaných členmi skupiny. To znamená, že ideológie umožňujú ľuďom, ako členom skupiny, určiť, čo je dielom dobra, alebo zla, čo je pre nich správne, či zlé, a správať sa podľa toho. Záleží na individuálnom vnímaní, príslušnosti skupiny alebo morálky, tieto skupinové myšlienky môžu byť vnímané pozitívne, negatívne alebo vôbec. To znamená, že nemusíme automaticky identifikovať ideológiu s dominantnou skupinou. Dominované skupiny môžu mať ideológie odporu a opozície*“.¹⁵ Fairclough definuje ideológie ako „...*konštrukciu praxí (z určitej perspektívy), ktoré vyrovnávajú rôzne jej antagonizmy, kontradikcie a dilemy za účelom zachovania dominancie v rámci sociálneho boja*“. Funkciou ideológie je konštruovanie významov, ktorých cieľom je zachovanie mocenských vzťahov v spoločnosti. Prostriedkom, ktorý ideológie k naplneniu tohto cieľa využívajú, je napríklad vštepenie alebo naturalizácia významov, vďaka ktorým je text v rámci diskurzu interpretovaný práve tým, či oným spôsobom a ideológia je tak legitimizovaná.¹⁶

Ideológie môžu byť rozdelené do troch základných kategórií – socio-kultúrne alebo náboženské, sociopolitické alebo národné a etnické a socioekonomické, resp. materialistické. Dominantná ideológia sa snaží udržať kontinuitu a stabilitu, potlačovaná ideológia sleduje rozvrat a zmenu. Každý z troch modelov ideológie je deterministický. Ideológie sú vo svojej podstate sociálnymi filozofiami, veľkými myšlienkami transformovanými človekom (lídrom) do masového hnutia, ktoré mení skutočnosť v realite. Ak lídri transformujú filozofické myšlienky na plán ako zmeniť životné podmienky, filozofia sa stáva ideológiou. Aby dosiahli politickí lídri svoje ciele, snažia sa kontrolovať politiku, médiá a štát. Ideológie ako politické hnutia pre zmenu reality používajú strach, presviedčanie, podvody, nátlak a niekedy sa uchýlia aj k násiliu.

¹⁴ VINCENT, Andrew: *Modern Political Ideologies*. London : Wiley-Blackwell, 2009, s. 1-23.

¹⁵ VAN DIJK, T.: *Politics, ideology, and discourse*, s. 729.

¹⁶ VAŠÁT, Petr: *Kritická diskurzivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi*. In: *Antropowebyzín*. 2008, vol. 2-3, s. 105. Dostupné na internete: <https://www.soc.cas.cz/publikace/kriticka-diskurzivni-analyza-socialni-konstruktivismus-v-praxi> [cit. 2022-03-2].

Každá vznešená myšlienka získava negatívny nános v procese premeny na ideológiu.¹⁷

V nadväznosti na ideológiu je nutné poukázať na koncept nacionalistickej ideológie, čo je v danom výskumnom probléme nevyhnutné. Nové modely a prístupy k nacionalizmu vo všeobecnosti zmenili staršie organické a esencialistické vnímanie národa, redefinovali a rozšírili základnú modernistickú paradigmu „národovotvorných procesov“ zo 60. rokov. Tieto prístupy a teórie majú mnoho znakov, ktoré museli vedci za posledných 30 rokov prijať, vrátane:¹⁸

1. významu sily a nepredvídateľnosti nacionalizmu, myšlienky, že ideológia a nacionalistické hnutie boli jednou z dominantných síl v modernom svete, a pretože mali mnoho foriem, nebolo možné predpokladať, kde sa objavia;
2. významu problematickej povahy konceptu národa, náročnosti jeho ukotvenia a vytvorenia jasných definícií, ale rovnako pocitu, že etablované historické národy sú sociologické spoločenstvá s veľkou rezonanciou a silou;
3. viery v historickú špecifickosť národov a nacionalizmu, že práve tieto fenomény boli typické pre isté historické obdobie, modernú éru, a iba keď sa bude táto éra chýliť ku koncu, národy zmiznú;
4. zvýšeného významu na spoločensky vytvorenú kvalitu kolektívnych identít, vrátane kultúrnych identít, a teda chápania národa ako kultúrneho konštrukt, vytvoreného a vyrobeného elitami, aby splnil určité potreby, alebo uspokojoval konkrétne záujmy;
5. viazanosti na sociologické vysvetlenia, ktoré odvodzujú národy a nacionalizmus zo spoločenských podmienok a politických procesov modernity so sprievodnou metodológiou sociologického modernizmu a prezentizmu, hľadajúcich údaje čerpané hlavne z nedávneho a súčasného sveta.

1.2 Idea/myšlienka

Podľa britského historika Petra Watsona sa prvá abstraktná „myšlienka“ objavila už pred 700 000 rokmi, keď bola kamenná sekera štandardizovaná do nám známej podoby. Toto dokazuje, že človek mal už v paleolitickom období istú „myšlienku“, ako by sekera mala vyzerať. Rovnako i písanie radíme k zásadnej myšlienke, myšlienke vynájdenej 3000 rokov pred Kristom. Všetky vynálezy sú dôkazom myšlienok. Jazyk je taktiež myšlienkou, pretože reflektuje spôsob, akým ľudia myslia. Odlišnosť jazykov charakterizuje sociálnu a intelektuálnu históriu rôznych populácií.

¹⁷ RABIE, M.: *Global Economic and Cultural Transformation*, s. 127-130.

¹⁸ SMITH, Anthony: *Nationalism and Modernism*. London : Routledge, 1998, s. 4.

Väčšina myšlienok je formulovaná v jazyku. Preto Watson považuje za najdôležitejšie jazyky, vzhľadom na ich históriu, štruktúru a intelektuálny vplyv, tieto: čínština, sanskrit, arabčina, latinčina, francúzština a angličtina.¹⁹ Zrejme prvý, kto započal intelektuálnu históriu týkajúcu sa idey, bol Francis Bacon, keď naznačil, že najzaujímavejšou formou dejín sú dejiny myšlienok. Z modernej perspektívy je nutné spomenúť Arthura O. Lovejoya z Univerzity Johna Hopkinsa v Baltimore. V práci *The Great Chain of Being* podobne ako Platón naznačil, že vesmír je racionálne miesto, v ktorom sú všetky organizmy spojené reťazou, nie na škále od nižšieho k vyššiemu. Existuje hierarchia, ktorá sa pohybuje od ničoty cez neživý svet, do ríše rastlín, cez zvieratá a potom ľudí, a predovšetkým prostredníctvom anjelov a iných „nehmotných a intelektuálnych“ entít, dosahujúcich na vrchole nadradenú alebo najvyššiu bytosť, koniec alebo absolútno.²⁰ Podľa *Cambridge Dictionary of Philosophy* bolo myšlienkou v 17. a 18. storočí čokoľvek, čo bolo bezprostredne v mysli, keď človek uvažoval. Pojem myslenia zahŕňal vnímanie, pamäť a predstavivosť, okrem úzko konštruovaného myslenia. V súvislosti s chápaním, myšlienky boli často vnímané ako znázornené obrazy, obrazy niečoho. V odlišnom kontexte hovoríme o ideách ako o konceptoch, koncept koňa alebo nekonečnej kvality aj keď koncepty tohto druhu sa určite nezadajú byť obrazmi.²¹ Podľa Craiga Parsonsa (University of Oregon) možno myšlienky definovať ako „*tvrdenia (claims) o opise sveta, kauzálne vzťahy alebo normatívne legitimizovanie istých javov*“.²² Myšlienky sa podieľajú na vytváraní sveta, cez ktorý tvorcovia vnímajú materiálne, sociálne a politické prostredie. Myšlienky môžu slúžiť ako diskurzívne vzorce pomáhajúce tvorcom legitimizovať potrebu „reformy“ existujúcich politík a inštitúcií. Myšlienky môžu mať formu ideológií alebo paradigiem slúžiacich ako myšlienková (intelektuálna mapa) vedúca tvorcov, ktorí sú konfrontovaní zložitými a neistými situáciami. Politická paradigma je štruktúra myšlienok a štandardov špecifikujúca nielen politický cieľ a spôsoby, ktorými ich je možné dosiahnuť, ale samotnú podstatu problémov, ktorých sa dotýkajú.²³ Akokoľvek sa na „myšlienku“ dívame, nenájdeme tak jasne definované kontúry ako v prípade ideológie. Ďalšou z možných interpretácií by mohlo byť vnímanie juhoslavizmu ako politického mýtu. Vzhľadom na fakt, že hoci ideológie vytvárajú národy, žiadna národná ideológia nemôže existovať bez mýtov. Politické

¹⁹ WATSON, Peter: *Ideas: A History of Thought and Invention, from Fire to Freud*. London : Weidenfeld & Nicolson, 2006, s. 8.

²⁰ WATSON, P.: *Ideas: a History of Thought and Invention*, s. 8.

²¹ AUDI, Robert: *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. Cambridge : Cambridge University Press, 2015, s. 411.

²² BÉLAND, Daniel: The Idea of Power and the Role of Ideas. In: *Political Studies Review*. Vol. 8, Issue 2, 2010, s. 148. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1478-9302.2009.00199.x>

²³ BÉLAND, D.: The Idea of Power and the Role of Ideas, s. 149.

mýty predstavujú komponenty nových národných politických ideológií (spojených so štátom). Mýty predstavujú komplexnejší a starší vynález než je pojem ideológia, ktorý, ako sme si ukázali, je tiež novodobý. Talianky historik Emilio Gentile predpokladal, že vznik moderných národných štátov vytvoril „náboženstvo politiky“, pozostávajúce z mýtov, symbolov a symbolov, ktoré posväcujú politiku. To dáva národnému štátu svätú silu a reprezentuje ho ako vznešený ideál, pre ktorý sú ľudia pripravení umrieť.²⁴ Mýtus je v prvom rade forma ideológie, ak sa na ideológiu dívame v najvšeobecnejšom možnom zmysle (podľa francúzskeho sociológa Raymonda Arona) ako na systém myšlienok („ideas“) – myšlienok, ktoré nie sú nevyhnutne dobré alebo zlé, ale primárne záleží, ako sú použité, a v akom kontexte. Rola mýtu je prítomná aj v kontexte dejín Juhoslávie a hlavne jej rozpadu. Holm Sundhausen a Richard Crampton naznačili, že počas dejinného vývoja na Balkáne sa vytvorila istá hypersenzibilita v súvislosti s mýtmami a mýtickosťou. Súvisí to napríklad so silným vplyvom kosovského mýtu.²⁵ Nórsky slavista Pål Kolstø vypracoval štyri archetypy mýtov, ktoré najsilnejšie ovplyvnili nacionalizmus v Juhovýchodnej Európe – sui generis, Antemurale, Antiquitas a Martyrium.²⁶

2. Možné prístupy k chápaniu a formovaniu koncepcie juhoslovanskej idej/juhoslavizmu

„Što je dragi kamen zlatu neka bude Srb Hrvatu.“²⁷

²⁴ BOŠKOVIĆ, Aleksandar – GAVRILOVIĆ, Darko – PERICA, Vjekoslav: Myths, Political Mythologies and Nationalism. In: *Political Myths in the Former Yugoslavia and Successor States. A Shared Narrative*. Dordrecht : Republic of letters, 2011, s. 14.

²⁵ Kosovský kult predstavuje jeden zo základných štátotvorných mýtov srbského národa, opieral o postuláty o mučeníctve srbského národa, o jeho Bohom vyvolenom postavení trpieť a byť odmenený za všetky príkoria. Prezентuje víziu srbského národa ako *Antemurale Christianitatis*, teda národa chrániaceho kresťanské hranice Európy. Hlavným motívom kultu je princíp obete. Podľa legendy sa mal prorok Eliáš deň pred bitkou zjaviť Lazarovi ako sivý sokol nesúci list od Panny Márie s posolstvom, že stojí pred voľbou medzi nebeským a pozemským kráľovstvom. Vstup na nebesá mu mala zabezpečiť smrť v boji a dohoda s osmanským sultánom kráľovstva pozemského. Lazar, ktorý umrel mučeníckou smrťou, zvíťazil nad antikristom, podstúpil martyrium a zabezpečil si vstup do pomyselného kráľovstva nebeského. V súvislosti s existenciou kultu je nutné naznačiť, že ho nemožno oddeliť od Kosova strateného v bitke (v súčasnosti, strácané navždy...): „*Jeden z pilierov srbského morálneho bytia. Žiť pre získanie Kosova predstavovalo silu, ktorá držala pokope a spájala národ.*“ ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno : MU, 2011, s. 265-266; ČOLOVIĆ, Ivan: *Smrt na Kosovu Polju : Istorija kosovskog mita*. Belehrad : Biblioteka XX vek, 2016, s. 9-31.

²⁶ KOLSTØ, Pål: *Strategies of Symbolic Nation-building in South Eastern Europe*. London : Routledge, 2016, s. 46.

²⁷ Preklad (autor): „*Čo je drahý kameň pre zlato, nech bude Srb Chorvátovi.*“ Jeden z veršov zverejnených v mládežníckom časopise *Jugoslovenče*. Časopis napomáhal budovaniu juhoslovanskej identity, lojality k štátu a vo formáte akceptovateľnom pre žiakov (texty boli

Autori často termíny idea (angl. *idea* alebo *thought*, v kontexte tejto práce sa vyskytuje výlučne „jugoslav idea“) a ideológia v kontexte juhoslavizmu zamieňajú, resp. používajú paralelne, čo však nie je správne, keďže oba termíny sú diametrálne odlišné. Označujú termín juhoslavizmus (angl. Yugoslavism, nem. Jugoslawismus, srb. Jugoslovenstvo /Југословенство/, chorv. Jugoslavenstvo, slov. jugoslovanstvo) za ideu resp. ideológiu. Podľa trojice autorov Vojtěchovský, Moskovič, Pelikán juhoslavizmus označoval „*národné ideológie a štátom presadzované doktríny*“.²⁸ Zároveň k nim patria zhora účelovo vytvárané koncepty *nacionálnej (štátnej) príslušnosti, ale taktiež spontánne procesy rozvíjajúce spoločnú identitu juhoslovanských etník*“.²⁹ Autori poukázali aj na rozdiel medzi konceptom „jihoslovanství“, ktoré má kultúrne konotácie, a „jugoslávství“, ktoré sa spája skôr s Juhosláviou v štátnom slova zmysle a prinajmenšom, do konca medzivojnového obdobia, evokuje tiež predstavu o vzájomnej etnickej príbuznosti. Autori publikácie *Dějiny jihoslovanských zemí* zaraďujú „jihoslovanství“ aj „jugoslávství“ k národnopolitickým integračným koncepciám (spoločne s ilyrizmom, ideou veľkosrbskou a veľkochorvátskou) v juhoslovanskom prostredí.³⁰ Zlomovým vo vnímaní juhoslovanskej myšlienky bol rok 1918, kedy sa transformovala na juhoslovanstvo. Podľa autorov Vojtěchovský, Moskovič, Pelikán môžeme uvažovať o troch verziách juhoslovanstva. Centralistické juhoslovanstvo vyjadrovalo postoje srbskej politickej a kultúrnej elity pôvodného srbského kráľovstva (tento výklad predpokladal existenciu trojmenného srbsko-chorvátsko-slovinského národa). Ďalším bolo tzv. unitárne juhoslovanstvo, presadzovali ho hlavne liberálne orientovaní politici zo zaniknutej Habsburskej monarchie, neskôr Juhoslovanská demokratická strana. Tretiu variantu zastávali predstavitelia nesrbských politických strán, najmä Chorvátska roľnícka strana Stjepana Radića.³¹ Táto platforma presadzovala rešpektovanie historických štátnych tradícií a trvala na federatívnom

v latinke aj v cyrilike, rovnako i srbskom aj chorvátskom dialekte. SUBOTIĆ, J.: There once was a country, s. 131.

²⁸ V tomto kontexte je trochu metúce množné číslo, hovoríme o viacerých doktrínach v rámci doktríny juhoslavizmu? Alebo mali autori na mysli konkrétne zákony, ktorými boli presadzované? V prvom prípade keď autori píšu o národných ideológiách by to bolo ešte pochopiteľné, keďže zrejme mali na mysli mnohé variácie juhoslovanstva v dejinách (ilyrizmus, bratstvo a jednota atď.).

²⁹ VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej – MOSKOVIČ, Boris – PELIKÁN, Jan: Hlavní vývojové tendence jugoslávství v průběhu 20. století. In: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan (eds.): *Čechoslovakismus*. Praha : NLN, 2019, s. 394.

³⁰ ŠESTÁK, M. a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 143-156. Pozri bližšie: ŠESTÁK, Miroslav: Českoslovanství a jihoslovanství do roku 1918. (Ideje – problémy – souvislosti). In: *Slovanské historické studie*. 21, 1995, s. 5-55.

³¹ Politická kríza v krajine dosiahla vrchol po atentáte na príslušníkov ChSS P. Radića, Dj. Basaričeka i samotného vodcu S. Radića 20. júna 1928 príslušníkom Národnej radikálnej

usporiadaní štátu.³² Významný posun priniesla diktatúra Alexandra I. zavedená v roku 1929³³ dekrétom *Mome dragom narodu : svima Srbima, Hrvatima i Slovincima*.³⁴ Militantný integrálny juhoslavizmus sa stal základnou štátnou ideou i politickou praxou. Režim sa aj s pomocou represí pokúsil vytvoriť jednotný juhoslovanský národ. V tomto kontexte je nutné poukázať na myšlienku Iva Banaca, ktorý tvrdil: „*Juhoslovanská národná otázka (počažmo juhoslovanská myšlienka) bola vyjadrená súperiacimi ideológiami, ktoré sa vyvinuli vo svojich početných národných a náboženských komunitách, reflektujúc ich historické skúsenosti. Tieto ideológie sa vyprofilovali v jasných kontúrach dostatočne už pred zjednotením a nebolo možné ich vymeniť za kombináciu prehovárania (ľúbivých prísľubov) a nátlaku.*“³⁵ Z tohto jednoznačne vyplýva, že samotná juhoslovanská myšlienka (alebo ideológia) je umelý a nepoužiteľný výtvor. Nech by bola daná idea akákoľvek, jednotlivé národy boli tak jednoznačne zakorenené vo svojich vlastných „ideách“, že akýkoľvek pokus, či už dobrovoľný, alebo nedobrovoľný, bol nemožný. Treba však podotknúť, že napríklad Alexandrov integrálny juhoslavizmus bol kombináciou rozličných etnických tradícií. Z každej čerpal tie symbolické zdroje, ktoré by

strany P. Račićom na pôde samotného parlamentu. Udalosť otriasla základmi štátu ako takého. Roľnícko-demokratická koalícia ChSS a S. Pribičevića (predstaviteľ a Demokratickej strany tzv. prečanských Srbov z územia niekdajšej rakúsko-uhorskej monarchie) opustila parlament, požadovala odstúpenie vlády, rozpustenie parlamentu a nové voľby. 1. augusta 1928 vo verejnom vyhlásení odmietli vidovdanskú ústavu a žiadali nové štátne usporiadanie. Podľa: ŠKORVANKOVÁ, Eva: Diktatúra kráľa Alexandra. In: *Acta historica Posoniensia*. tom. XV, Bratislava : Stimul, 2011, s. 100-133.

³² VOJTĚCHOVSKÝ, O. – MOSKOVIČ, B. – PELIKÁN, J.: Hlavní vývojové tendence jugoslávství, s. 394.

³³ Slovenský denník z roku 1929 publikoval článok k 41. narodeninám Alexandra I., ktorý je nielen jeho osobnou glorifikáciou, ale i legitímáciou zavedenia diktatúry. V článku sa ďalej píše: „*Tým navždy mali byť zamedzené všetky malicherné trenice medzi plemenami juhoslovanského národa, ktoré za celé desaťročia rozsievali nezodpovední politikovia. Snaha chrániť jednotu a celistvosť juhoslovanskej državy viedla Alexandra i ďalej. Dňa 3. októbra prekonal aj formálnu jednotu, pomenujúc kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov – kráľovstvom Juhooslávie. Dnes slávi Alexander I. svoje 41. narodeniny, vstupuje do piatej desiatky svojho života. Prvý juhoslovanský kráľ a otec troch detí, ktoré stá by boli symbolom jednoty trojmenného juhoslovanského národa. A aby táto jednota bola upevnená a prevádzaná dôsledne a spravodlivo – je želaním každého úprimného priateľa Juhooslávie.*“ MELICHÁREK, Maroš: Uloga kraljevine Srbije u prvom svetskom ratu. In: *Istorija odnosa između Čehoslovačke i Jugoslavije : zbornik radova iz konferencije čeških, slovačkih i srpskih istoričara*. Beograd : Ambasada Republike Slovačke u Republici Srbiji, 2019, s. 32-40.

³⁴ *Mome dragom narodu : svima Srbima, Hrvatima i Slovincima*. 6. 1. 1929. Belehrad: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije. Dostupné na internete: http://digitalna.nb.rs/wb/NBS/Plakati_i_dokumentacioni_materijal/Objave_i_proglasi_srpskih_kraljevskih_dina_stija/Karadjordjevici/PL-153-011#page/0/mode/1up [cit. 2022-03-2].

³⁵ TROCH, Pieter: Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building. In *Nationalities Papers*. Vol. 38, Issue 2, 2010, s. 227. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905990903517819>

mohli byť interpretované „juhoslovanským“ spôsobom a odstrihnuté od jej národnej (kmeňovej) interpretácie – bitka na Kosovom poli bola bitka všetkých Juhoslovanov proti Turkom, bosniasky kráľ Tvrtko I. bol prvý, kto začal postupovať smerom k snu o zjednotení Juhoslovanov.³⁶ Jednou z možností je považovať juhoslavizmus za ideológiu v období od vyhlásenia diktatúry po rok 1934, resp. 1935. Regent Pavol a následne i vláda Milana Stojadinovića sa od tohto trendu do značnej miery odklonila.³⁷ Pieter Troch hovorí o tom, že integrálny juhoslavizmus („Yugoslavism“) sa stal oficiálnou národnou ideológiou (zakotvenie v zákonoch štátu) a mal to potvrdiť aj Alexandrov prejav v parlamente 18. januára 1932: „/.../ nakoniec, správnosť juhoslovanskej myšlienky ukázala svoju životaschopnosť napriek všetkým prekážkam, ktoré sa umelo vytvárali počas stáročí. /.../ Vytvorenie juhoslovanského národného štátu v roku 1918 neprišlo ihneď národné zjednotenie, politické vášne viedli ku chaosu a rozdeleniu. Až po 6. januári 1929 bol integrálny juhoslavizmus implementovaný a realizovaný.“³⁸ Z jeho pohľadu to bol etnický princíp, ktorý dominoval definovaniu juhoslovanskej národnosti. Juhoslovanská národnosť bola koncipovaná ako logické vyústenie emancipácie juhoslovanskej etnickej skupiny definovanej zdedenými kultúrnymi a lingvistickými vzorcami.³⁹ Logickosť kmeňových identít v rámci juhoslovanského národa značne komplikovala unitárne chápanie juhoslovanskej národnosti. Juhoslovanská národná lojalita nežiadala opustenie kmeňových alebo náboženských väzieb, ani snahu homogenizovať ich do jedného národného „master“ naratívu.⁴⁰ Namiesto toho, juhoslovanská národná lojalita spojila kmeňové a náboženské lojality – vykresľujúc ich ako historické vyjadrenie juhoslovanského národného povedomia – v otvorenom a inkluzívnom chápaní juhoslovanskej národnosti.⁴¹ Zaujímavý pohľad priniesol

³⁶ TROCH, P.: Yugoslavism between the world wars, s. 234.

³⁷ VOJTĚCHOVSKÝ, O. – MOSKOVIĆ, B. – PELIKÁN, J.: Hlavní vývojové tendence jugoslávství, s. 394-420.

³⁸ TROCH, P.: Yugoslavism between the world wars, s. 234.

³⁹ Ako píše Z. Taneski: „... v geografickom priestore, v ktorom v súčasnosti žijú a tvoria južní Slovania, existuje oficiálne už sedem úradných jazykov, predstavujúcich nepochybne tzv. pevný bod k „vyčleneniu“, resp. k lepšiemu rozpoznávaníu ich národnej samobytnosti. Sú to teda slovinčina, chorvátčina, srbčina, macedónčina, bulharčina a odnedávna tiež bosniančina a čiernohorčina.“ TANESKI, Zvonko: *Poetika dislokácie : komparatistické sondy k migráciám v južnoslovanských literatúrach po roku 1989*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2021, s. 66.

⁴⁰ Môžeme hovoriť, že: „ide o zdieľané príbehy, ktoré nám popisujú istú kultúru a zabezpečujú vzor ako byť „dobrým“ členom kultúry, sú súčasťou štruktúry spoločnosti.“ HAMMACK, Phillip L. – TOOLIS, Erin E.: Putting the Social into Personal Identity: The Master Narrative as Root Metaphor for Psychological and Developmental Science. In: *Human Development*. 2015, vol. 58, s. 350-364. DOI: <https://doi.org/10.1159/000446054>

⁴¹ TROCH, Pieter: *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans before World War II*. London – New York: I. B. Tauris, 2020.

vo svojej práci Igor Štik, ktorý poznamenal, že ak by sme juhoslavizmus opísali ako klasické nacionalistické hnutie smerujúce k vytvoreniu juhoslovanského národa, ideálne v rámci jedného štátu, tak v tomto zmysle by sa nelíšil od jednotlivých etnických nacionalizmov, iba by mal širšiu etnickú bázu zahŕňajúcu všetkých južných Slovanov. Alebo by šlo iba o politický projekt južných Slovanov, ktorý smeroval k dosiahnutiu separátnej národnej a politickej emancipácie každého „kmeňa“ v rámci spoločného a životaschopnejšieho štátu?⁴² Aj tu však vidíme pojmovú rozkolísanosť, keď väčšina autorov vidí juhoslavizmus a spája ho iba s medzivojnovou Juhosláviou, v užšom slova zmysle iba s obdobím diktatúry, resp. osobou Alexandra I. Podľa Štika juhoslavizmus neprešiel ani tromi tradičnými fázami národotvorného procesu tak, ako ho chápe Hroch. Juhsoslavizmus však nemožno vnímať v kontexte nacionalizmu 19. storočia, a preto je tento pohľad na juhoslavizmus neuplatniteľný. Protirečí tomu i jeho rozdelenie na unitárny, federalistický a integračný. Ďalej nie úplne možno akceptovať autorovu interpretáciu vzniku Juhoslávie, ako dieťaťa chorvátskych myšlienok a srbskej vojenskej sily.⁴³ V súčasnosti najdôležitejší teoretik juhoslovanskej myšlienky Dejan Djokić z Goldsmiths College (University of London) naznačil problematickosť novej definície: „*Neexistuje jednotná definícia toho, čo bolo (alebo nebolo) juhoslovanské, a práve toto mohlo prispieť k definitívnemu neúspechu juhoslovanskej myšlienky (Yugoslav idea) a s ňou i juhoslovanského štátu.*“⁴⁴ Pred rokom 1918 bol juhoslavizmus (hoci ako celistvá myšlienka) zložitejší, spletitejší a ako ideologicko-politické hnutie sám o sebe menej dôležitý faktor ako ukázal ďalší vývoj, takúto definíciu ponúka väčšina juhofilných a juhonostalgických prác. Jeden z najslávnejších amerických historikov venujúcich sa problematike dejín Balkánu Charles Jelavich (1922 – 2013) napísal: „*...neexistuje dokument definujúci juhoslavizmus. Pre jedných to znamenalo úniu Srbska s Čiernou Horou s južnými Slovanmi z habsburskej monarchie. Pre iných to znamenalo zjednotenie južných Slovanov z Rakúsko-Uhorska, čo by viedlo k ustanoveniu tzv. trializmu.*“⁴⁵ Podľa D. Rusinowa nebola juhoslovanská myšlienka (idea), rovnako ako štát, tak „umelou“ ako býva často označovaná, nebola v ničom menej „prirodzená“ ako iné národné (nacionalistické) ideológie, vrátane srbskej či chorvátskej. Autor už v čase vytvorenia Juhoslávie poukázal na dve formy juhoslavizmu: integračný

⁴² ŠTIK, Igor: *Nations and citizens in Yugoslavia and the post-Yugoslav states : one hundred years of citizenship*. London : Bloomsbury Academic, 2015, s. 26. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781474221559>

⁴³ ŠTIK, I.: *Nations and citizens in Yugoslavia*, s. 30.

⁴⁴ DJOKIĆ, D.: *Yugoslavism: Histories*, s. 4.

⁴⁵ NAIMARK, Norman M. – CASE, Holly: *Yugoslavia and Its Historians. Understanding the Balkan Wars of the 1990s*. Stanford : Stanford University Press, 2003, s. 120.

(unitárno-centralistický), ktorý nerozlišoval medzi kmeňmi, a federálnym, resp. anticentralistickým juhoslavizmom, ktorý predstavoval multinárodný štát príbuzných obyvateľov so spoločnými záujmami a aspiráciami.⁴⁶ Alexander I. bol presvedčený, že centralizmus a unitarizmus boli pre prežitie Juhoslávie kľúčové, na slávnostnom novoročnom obede povedal svojim ministrom, že nová Juhoslávia má „*reprezentovať vyššiu syntézu našich národných výrazov a charakteristík, ktoré umožnia v našej vnútornej harmónii vývoj všetkých špecifických črt našej rasy, čo ukáže okolitému svetu silu jednoty a nepoddajnú vôľu juhoslovanského národa jednej krvi*“.⁴⁷ Alexandrov integrálny juhoslavizmus zdôrazňoval unitarizmus a odklonil sa od pred-diktátorskej fázy, kedy boli tolerované „národné“ identity. Hlavne v chorvátskom prostredí to bol krok, ktorý bol negatívne vnímaný ako odnárodňovací a srbizačný pokus. Kľúčovým problémom bol fakt, že Alexandrov juhoslavizmus bol jednoducho asociovaný ideologicky aj inštitucionálne s najväčším z troch juhoslovanských kmeňov, a to srbským. Väčšina srbských politikov koncept integrálneho juhoslovanstva akceptovala, mnohí ho i aktívne presadzovali.⁴⁸ Jednou z interpretácií srbských elít bolo i vnímanie juhoslavizmu ako modifikované srbstvo.⁴⁹ Juhoslovanská integrálna ideológia zlyhala i preto, že bola synonymom pre režim.⁵⁰ Jan Pelikán naznačil, že ideológia prirodzeného juhoslovanstva odrážala romantizujúce a idealistické predstavy mnohých svojich hlásateľov a propagátorov, ktorí takúto interpretáciu juhoslovanskej ideji (juhoslavizmu) vnímali ako historicky správnu, prirodzene nadväzujúcu na predošlý a nedávny vývoj. Tým, že rozhodujúca rola pripadla prirodzene srbskému národu ako juhoslovanskému Piemontu, bola takáto interpretácia juhoslavizmu použitá k zdôrazňovaniu srbských cieľov. Nutnosť centralistického usporiadania, v praxi znamenajúca pre najpočetnejších Srbov kľúčový podiel na moci, bola zdôvodňovaná práve existenciou jediného juhoslovanského národa. Juhoslavizmus nemal jasnú definíciu, a preto bol rôzne, a niekedy i veľmi odlišne interpretovaný. Všeobecne chápaná juhoslovanská myšlienka sa dotvárala v konkrétnych postojoch a praxi politických strán, ktoré za

⁴⁶ DJOKIĆ, D.: *Yugoslivism: Histories*, s. 7.

⁴⁷ DJOKIĆ, D.: *Yugoslivism: Histories*, s. 148.

⁴⁸ RYCHLÍK, Jan et al.: *Mezi Terstem a Istanbulem: balkánské národy ve 20. století*. Praha : Vyšehrad, 2020, s. 90-91.

⁴⁹ Koncept „srbstva“ býva často spojený s kosovským kultom.

⁵⁰ Je však dôležité naznačiť, že v 30. rokoch 20. storočia bolo mnoho srbských intelektuálov kritických k politike Alexandra I. a jeho rozdeleniu krajiny na bányviny, čo malo podporiť juhoslovanskú jednotu a ekonomickú integráciu. DRAGOVIĆ-SOSO, Jasna: Rethinking Yugoslavia: Serbian Intellectuals and the 'National Question' in Historical Perspective. In: *Contemporary European History*. Vol. 13, Issue 2, 2004, s. 170-184. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777304001638>

ňou stáli (v srbskom prostredí Národná radikálna strana a Juhoslovan-
ská demokratická strana).⁵¹ J. Marušiak v práci *(Dez)integračná sila stredo-
európskeho nacionalizmu : prípad štátov Vyšehradskej skupiny* analy-
zuje juhoslavizmus ako „ideu kultúrnej a politickej jednoty, resp. spolu-
práce južnoslovanských národov“. Hoci je táto definícia pomerne ús-
porná, je z nášho pohľadu jedna z najkomplexnejších, aj keď, samo-
zrejme, je nutné ju rozpracovať. Neskôr však autor už používa do značnej
miery odlišnú definíciu juhoslavizmu, keď ju chápe ako „politickú dok-
trínu jednoty juhoslovanských národov, eventuálne všetkých južných Slo-
vanov“.⁵² Z nášho pohľadu je tento rozdiel veľmi zásadný, práve takéto
vzájomné zamieňanie je jedným z motívov vypracovania jednoznačnej
konceptie vnímania problému „juhoslavizmu“. V podobnom duchu autor
konštatuje: „Idea juhoslavizmu a idea čechoslovakizmu sledovali podobný
cieľ – vytvorenie politického národa, ktorý by sa identifikoval s multinaci-
onálnym štátnym útvarom“.⁵³ Toto tvrdenie však platí iba pri integrál-
nom juhoslavizme v medzivojnovom období, nie však komplexne. Podľa
Marušiaka „vznik idey politického a kultúrneho juhoslavizmu bol podmie-
nený expanzívnymi zámermi silnejších susedov (Uhorska/Maďarska, Ta-
lianska, v prípade Slovinska aj nemeckého nacionalizmu)“,⁵⁴ čo je však
problematické v ohľade výraznej odlišnosti politického juhoslavizmu
a kultúrneho juhoslavizmu.⁵⁵ Rovnako ako politickú doktrínu je nutné
vnímať juhoslavizmus iba v období vlády Alexandra I. Pred vznikom sa-
motnej Juhošlávie bolo vnímanie „juhoslavizmu“, resp. akejsi juhoslo-
vanskej spolupatričnosti diametrálne odlišné u všetkých troch kmeňov –
v slovinskom, srbskom i chorvátskom prostredí. V Srbsku to bolo chá-
pané ako možnosť zjednotenia Srbov v jednom štáte. Myšlienka juhosla-
vizmu vyvinutá v druhej polovici 19. storočia v rámci habsburskej mo-
narchie v sebe zahŕňala rôzne politické ambície. Slovinskí intelektuáli

⁵¹ RYCHLÍK, J. et al.: *Mezi Terstem a Istanbulem*, s. 90-91.

⁵² MARUŠIAK, Juraj: Stredná Európa a problematika práva národov na sebaurčenie. In: MA-
RUŠIAK, Juraj – HALÁSZ, Ivan – GNIAZDOWSKI, Mateusz (eds.): *(Dez)Integračná sila stredo-
európskeho nacionalizmu. Prípad štátov Vyšehradskej skupiny*. Bratislava : Univerzita Ko-
menského v Bratislave, 2015, s. 49.

⁵³ MARUŠIAK, J.: Stredná Európa, s. 58.

⁵⁴ MARUŠIAK, J.: Stredná Európa, s. 58.

⁵⁵ V princípe môžeme hovoriť o troch modeloch juhoslovanskej národnej kultúry, ktoré ko-
existovali počas 19. a 20. storočia. Model „kultúrnej unifikácie“ smeroval k vytvoreniu jed-
notnej juhoslovanskej národnej kultúry a môžeme ho rozdeliť na romantický, multikul-
túrny a nadnárodný. V romantickom sa existujúca (prevažne srbská) kultúra mala stať
štandardom juhoslovanskej. Multikulturný predpokladal vytvorenie novej kultúry kombi-
náciou existujúcich kmeňových kultúr. Nadnárodný mal vytvoriť kultúru bez využitia exis-
tujúcich kmeňových kultúr. Ďalej to bol model kultúrnej kooperácie a model vzájomnej to-
lerancie. TROCH, P.: *Nationalism and Yugoslavia: Education, Yugoslavism and the Balkans
before World War II*. London – New York: I. B. Tauris, 2020.

videli zjednotenie južných Slovanov v rámci monarchie. Nadväzujúc na austroslavizmus mala monarchia smerovať k trializmu. Iné skupiny inteligencie vnímali spojenie južných Slovanov iba v kooperácii so Srbskom, ďalší iba v kultúrnej rovine.⁵⁶ Tak ako bolo v úvode naznačené, Alexander ešte 15. decembra 1914 hovoril o Veľkom Srbsku a bola to práve srbská elita, ktorá si túto myšlienku s veľkou radosťou osvojila.⁵⁷ Podľa Bulatovića bol juhoslavizmus v podobe konceptu 19. storočia romantickou myšlienkou podporovanou nevelkou skupinou. Myšlienka jednotnej juhoslovanskej kultúry a spoločnosti, niekedy skombinovaná s možným vývojom v spoločnom štáte, by mala predstavovať spoločnosť, ktorá by žila slobodne a prosperovala by. Po vytvorení spoločného štátu bol juhoslavizmus z pôvodne sociokultúrneho konceptu pretransformovaný na ideológiu, ktorá sa stala dominantnou medzi srbskou elitou medzivojnového obdobia.⁵⁸ Chápanie juhoslavizmu ako obrany proti expanzívnym snahám má bezpochyby svoje opodstatnenie, no v období pred rokom 1918 nemožno hovoriť o politickej koncepcii alebo doktríne či ideológii. V tomto kontexte vidíme zovšeobecnenie juhoslavizmu na rôzne oblasti (politickú, kultúrnu, spoločenskú) a etapy dejinného vývoja.

V Juhošlávii, ako aj inde v Európe, bola otázka rasy a národnosti jednou z dominantných v politickej agende. V Juhošlávii bol hlavným ideologickým stretom, ako už bolo naznačené, antagonizmus prezentovaný separatistickými nacionalistami a juhoslovanskými integracionistami. Zástancovia juhoslavizmu presadzovali, že označenia Srb, Chorvát a Slovinec boli iba kmeňové názvy, ktoré konštituovali juhoslovanskú rasu. Podobne ako v nemeckom a talianskom prostredí 19. storočia verili, že sa spojením a integrovaním tých najlepších národných črt a kvalít všetkých troch celkov zrodí nový národ. V prostredí juhoslovanských spisovateľov a akademikov, ktorí presadzovali vytvorenie juhoslovanského národa, sa objavujú technologické možnosti vyplývajúce z eugeniky,⁵⁹ reflektujúc ich

⁵⁶ TOMIĆ, Djordje: From 'Yugoslavism' to (Post-) Yugoslav Nationalisms: Understanding Yugoslav Identities. In: VOGT, Roland – CRISTAUDO, Wayne – LEUTZSCH, Andreas (ed.): *European National Identities. Elements, Transitions, Conflicts*. New Brunswick : Transaction Publishers, 2014, s. 272-274. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351296489-15>

⁵⁷ BULATOVIĆ, Marko: Struggling with Yugoslavism: Dilemmas of Interwar Serb Political Thought. In: LAMPE, John – MAZOWER, Mark (eds.): *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. [online] Budapest : Central European University Press, 2006, s. 254-276.

⁵⁸ BULATOVIĆ, M.: Struggling with Yugoslavism, s. 254-276.

⁵⁹ Eugenika mala pomocou riadenej likvidácie defektných jedincov a podpory reprodukcie žiaducich génov pozdvihnúť ľudstvo. Dnes je to veda, ktorá sa zaoberá zlepšovaním ľudského genofondu. Do eugenických teórií pridali nemeckí vedci počas existencie Tretej ríše mýtus o čistote rasy a túto syntézu aplikovali až do definitívnej prehyr Nemecka v druhej svetovej vojne. MUSIL, Jan: Eugenicý entuziasmus: Ideály humanitní a zušlechťování národa. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století 9*. Ústí nad Orlicí : Oftis, 2014, s. 197-206.

progresívny pohľad a spôsob ukončenia kmeňovej nejednotnosti vedúcej k vytvoreniu „juhoslovanského povedomia“. Juhslovanské rasové teórie boli charakteristické cieľom vytvoriť novú rasu, ktorá by stelesnila všetky kvality rôznych juhslovanských rás. Hoci bola táto rétorika otvorene eugenická, juhslovanskí rasoví teoretici neboli agresívni, či výhražní.⁶⁰ Viacerí juhslovanskí ideológovia (vrátane starších ako J. Cvijić, M. Marjanović) zdieľali názor, že juhslovizmus znamenal syntézu troch juhslovanských kmeňov, pričom s použitím princípov eugeniky podľa nich môže veda prispieť k vytvoreniu novej juhslovanskej rasy. Mijo Radošević hovoril o juhslovanskom človeku ako o „*zjednotenom etnobiologickom type s neuveriteľným talentom, životnou a vojenskou silou*“. Najviac zviditeľnil možnosť využitia eugeniky pri vytvorení juhslovanskej „super“ rasy v článku (Nova Evropa) roku 1924 J. Zubović. Juhslovanský človek nebol iba nový, no bol človekom „*fyzickejším, silnejším, militantnejším, zdravším, ekonomicky produktívnejším (...), so skvelým duchom, inštinktom, lepšími zvykmi, aktívnejší silnou vôľou*“ a dosiahnuť sa mal mierovou asimiláciou nejuhslovanských elementov, po ktorej mala nastať fáza prípravy na vytvorenie „nadradenej juhslovanskej bytosti“.⁶¹ V povojnovom období bola nová „juhslovanská myšlienka“ založená na troch pilieroch – ideologické prilnutie k bratstvu a jednote,⁶² kozmopolitizmus/internacionalizmus a odmietnutie regionalizmu („provincializmu“ v komunistickom jazyku). Dôležitým elementom bolo začlenenie konceptu „socialistického juhslovizmu“, resp. „socialistického patriotizmu“, ktoré Tito predstavil v sérii príhovorov v roku 1948. Juhslovanskí komunisti nechápali juhslovizmus ako národný projekt a nemali záujem vytvoriť nový „juhslovanský“ národ. V súlade s marxizmom chápali sociálne štruktúry v triednom kontexte. Juhslovanská komunistická elita venovala národnej identite značný priestor, no do veľkej miery ju stožňovala s hospodárskym pokrokom a následnou inštitucionalizáciou

⁶⁰ YEOMANS, Rory: Of 'Yugoslav Barbarians' and Croatian Gentlemen Scholars: Nationalist Ideology and Racial Anthropology in Interwar Yugoslavia. In: TURDA, Marius – WEINDLING, Paul J. (eds.): *Blood and Homeland: Eugenics and Racial Nationalism in Central and South-east Europe 1900–1940*. Budapest : CEU Press, 2007, s. 91.

⁶¹ YEOMANS, R.: Of 'Yugoslav Barbarians', s. 91-92.

⁶² Konceptia bratstva a jednoty bola založená na formálnej rovnosti medzi republikami a národmi. V snahe udržať pokope etnicky nejednotný štát bolo potrebné vytvoriť spoločnú identitu medzi občanmi Juhslávie. Juhslovizmus bol podľa V. Pericu „*juhslovanské občianske náboženstvo bratstva a jednoty*.“ V publikácii *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory* autorky poukázali na rolu bratstva a jednoty nasledovne: „*napriek faktu, že nikdy nebolo úplne pravdivé alebo existujúce vo všetkých sférach juhslovanského národa, jediné prežilo svoj zámer v rámci hraníc bývalej Juhslávie: koncept bratstva a jednoty futuristická sociálna vízia, projektovaná predtým a uvedená do života v súčasnosti*.“ OGNJENOVIĆ, Gorana – JOZELIĆ, Jasna: *Titoism, Self-Determination, Nationalism, Cultural Memory, Tito's Yugoslavia*. New York : Palgrave MacMillan, 2016, s. 6.

socialistického systému, v ktorom národné rozdiely mali postupne zaniknúť. Zásadným kritériom juhoslovanskej myšlienky v socialistickej ére bola previazanosť k juhoslovanskému národu alebo štátu. Juhoslovanský nacionalizmus bol štátny, nie etnický nacionalizmus. V roku 1965 povedal Edvard Kardelj (juhoslovanský politik a minister zahraničných vecí v rokoch 1948 – 1953): „*Nezjednotili sme sa v Juhoslávii kvôli Juhoslávii, ale socializmu. Ak stratíme toto jednotiacie spojenie, potom žiaden iný faktor Juhoslávii nespojí.*“⁶³ Poznatky viacerých autorov poukazujú na fakt, že juhoslavizmus, podobne ako všetky národné ideológie, bol vytvorený a nakoniec zničený intelektuálmi. Aleksandar Pavković ponúka tri hlavné varianty (utopického) juhoslavizmu v kontexte myšlienok srbských intelektuálov v neskorej socialistickej a postsocialistickej ére, Dobrica Ćosić a jeho juhoslovanský federalizmus, juhoslavizmus ako „spoločenstvo jazykov“ M. Ekmečića a ideu juhoslavizmu ako „regionálnej federácie“ preferovanej intelektuálmi vedenými Borisom Vukobratom v 90. rokoch.⁶⁴

3. Záver alebo k definovaniu juhoslavizmu...

*„Srbi majú silnú intuíciu a fantáziu, nie však vždy podriadenú disciplíne. Chorváti sú obdarení vedeckým, literárnym a umeleckým duchom. Racionálni Slovinci, u ktorých sa vyvinula veľmi silná etnická odolnosť a sila.“*⁶⁵

V princípe možno konštatovať, že všetko týkajúce sa juhoslovanskej /národnej/ otázky môžeme charakterizovať v intenciách od vágnej jazykovej podobnosti, ktorá má národy spojiť v spoločnom kultúrnom priestore cez teritoriálne znovu-zjednotenie založené na etnickej príslušnosti/politickom zjednotení až po vytvorenie nadnárodnej identity, resp. nového juhoslovanského človeka.⁶⁶ Mala Juhoslávii predstavovať teritoriálny fenomén, politický konštrukt, či supranacionálnu myšlienku... Aj toto vnímanie problému nám ukazuje jeho obrovskú širokospektrálnosť. Kritériom dôležitým pre náš výskum bolo poukázať na (ne)správne používanie jednotlivých pojmov v súvislosti s juhoslovanskou otázkou, ktoré autori často používajú bez logického zdôvodnenia. Predsa nemožno hovoriť v kontexte panslovanských ideí v 17. a 18. storočí o juhoslovanskej ideológii, po istej kategorizácii by bolo možné uvažovať o juhoslavizme, no bez potrebného konceptuálneho ukotvenia to môže

⁶³ SUBOTIĆ, J.: There once was a country, s. 134-136.

⁶⁴ DJOKIĆ, D.: *Yugoslavism: Histories*, s. 8-9.

⁶⁵ Slová Jovana Cvijića (1865 – 1927), srbského etnografa a geografa. YEOMANS, R.: Of 'Yugoslav Barbarians', s. 101-102.

⁶⁶ SUBOTIĆ, J.: There once was a country, s. 134-136.

vyvolávať nejednoznačnosť. Vychádzajúc z kľúčového diela Viktora Novaka *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390 – 1930)* by pojmom, ktorý by zahŕňal všetky subkategórie menované v tejto práci (juhoslovanská ideológia, myšlienka, idea, juhoslovanstvo, juhoslavizmus) mohol byť termín juhoslovanská otázka (Yugoslav question), resp. juhoslovanská národná otázka (Yugoslav national question). Ten by zahŕňal všetky koncepcie v období od prelomu 14. a 15. storočia až po fenomén známy ako jugonostalgiya (srb. *jugonostalgiya*),⁶⁷ a teda až do súčasnosti, 21. storočia.

Istým hendikepom použitia tohto termínu je schematickosť a pomerne široký diapazón významu, no jeho cieľom nie je identifikovať konkrétne subkategórie, ale vytvoriť všeobecný pojem. Použitím tohto termínu by sa prípadní autori mohli ľahko vyhnúť používaniu termínov, ktoré im možno nie sú úplne známe (hlavne ich širší kontext), resp. nespĺňajú charakteristiku, akú by autori potrebovali (rovnako sa môžu vyhnúť polemikám, či ide o jazykový, spoločenský, kultúrny či politický kontext, keďže tento formát – juhoslovanská otázka – by zahŕňal všetky). Použitie termínu juhoslovanská ideológia pred vytvorením Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov, resp. prijatím Vidovdanskej ústavy v roku 1921, nie správne, a pojem juhoslovanská otázka pred rokom 1918 by bol vhodnejší a bezproblémový. Vo forme definície by juhoslovanská otázka znamenala všetky koncepcie juhoslovanského zjednotenia a juhoslovanskej príbuznosti v politickom, kultúrnom i jazykovom zmysle v dejinách. Do istej miery v synonymickom zmysle by mohla v pomyselnom diagrame nasledovať juhoslovanská idea/myšlienka (Yugoslav idea), z ktorej by vychádzal juhoslavizmus. Myšlienky môžu mať formu ideológií, alebo paradigiem slúžiacich ako myšlienková (intelektuálna) mapa vedúca tvorcov, ktorí sú konfrontovaní zložitými a neistými situáciami. Z tohto hľadiska nemôžeme zamieňať ideu a ideológiu. Logicky je teda ideológia definovaná v užšom slova zmysle a konkrétne.

Čo sa týka juhoslavizmu (Yugoslavism),⁶⁸ môžeme ho rozdeliť v užšom zmysle ako integrálny juhoslavizmus Alexandra I. (1929 – 1934)⁶⁹

⁶⁷ Pozri bližšie: LINDSTROM, Nicole: Yugonostalgia: Restorative and Reflective Nostalgia in Former Yugoslavia. In: *East Central Europe-L'Europe du centre-est*. Vol. 32, No. 1-2, 2005, s. 227-237. DOI: <https://doi.org/10.1163/18763308-90001039>

⁶⁸ Ako už bolo naznačené v českom prostredí autori (napr. J. Pelikán) rozlišujú medzi juhoslovanstvom, ktoré má kultúrne konotácie a juhoslávstvom, čo evokuje politický rozmer po roku 1918. Oba pojmy sú však ekvivalentom juhoslavizmu. V slovenskom preklade by sme mohli hovoriť o „juhoslovanstve“ a „juhoslávstve“, zostaneme však pri všeobecnom juhoslavizme.

⁶⁹ Časť autorov poukazuje na obdobie integrálneho juhoslavizmu počas existencie medzivojnovej Juhoslávie (1918 – 1941), čo môžeme do istej miery akceptovať, avšak pri takejto interpretácii by už nebolo možné hovoriť počas celého obdobia o ideológii.

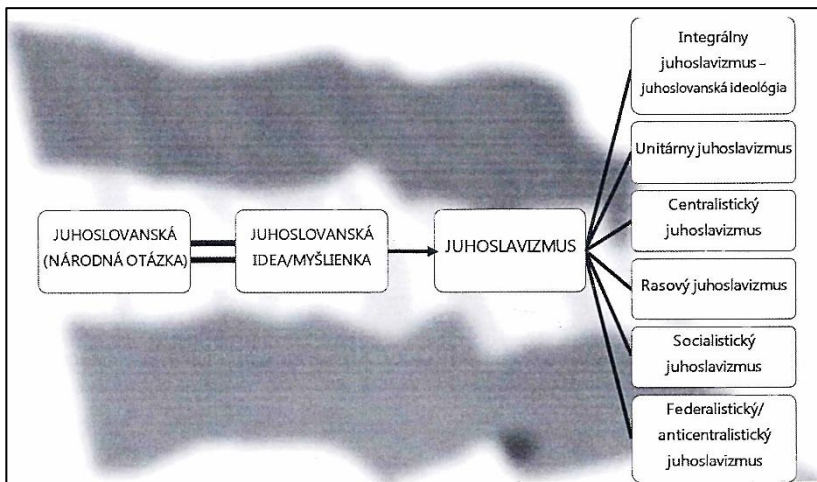
a v tomto prípade môžeme hovoriť o juhoslavizme ako ideológii,⁷⁰ resp. podľa V. Vujačiča o „štátnom nacionalizme“.⁷¹ Išlo o ideológiu vytvorenú na ospravedlnenie odstránenia juhoslovanských historických oblastí v mene štátnej jednoty a oficiálny štátny nacionalizmus, ktorý velebil panovníka ako hrdinu juhoslovanského zjednotenia. Presadzovanie štátneho nacionalizmu bolo hlavne snahou presadzovať spoločnú juhoslovanskú identitu tvárou v tvár silnejúcemu partikulárnemu nacionalizmu. O juhoslavizme hovoríme v širšom zmysle ako o socio-kultúrnom koncepte, resp. politicko-štátnom, ktorý je štruktúrovaný ako centralistický, unitárny a federalistický. Môžeme sa naň dívať aj ako na integrálny (unitárno-centralistický) juhoslavizmus, ktorý nerozlišoval medzi kmeňmi a federálnym, resp. anticentralistickým/multinárodným štátom príbuzných obyvateľov so spoločnými záujmami a aspiráciami. V princípe sa však obe koncepcie prelínajú. V kontexte medzivojnovy Juhoslávie nemožno opomenúť tzv. „rasový juhoslavizmus“. Juhoslovanskí intelektuáli sa pokúsili dať juhoslovanskej národnej identite jasný antropologický ráz. Propagovaná tak bola spoločná myšlienka dinárskej (resp. dinársko-nordickej) rasovej identity, ktorá zahŕňala všetkých Juhoslovánov, minimálne však základný srbsko-chorvátsky element.⁷² Juhoslovanské rasové teórie boli charakteristické cieľom vytvoriť novú rasu, ktorá by stelesnila všetky kvality rôznych juhoslovanských rás. Takto vnímaný juhoslavizmus znamenal syntézu troch juhoslovanských kmeňov, pričom s použitím princípov eugeniky, môže podľa nich veda prispieť k vytvoreniu novej juhoslovanskej (super)rasy, resp. človeka. V neposlednom rade nemožno vynechať ani socialistický juhoslavizmus (charakteristický ideologickým príľnutím k bratstvu a jednote, kozmopolitizmu/internacionalizmu a odmietnutiu regionalizmu), ktorý bol presadzovaný v období po 2. svetovej vojne. Tento sa však okrem sovietskeho typu socializmu vyhŕňoval hlavne voči medzivojnovému juhoslavizmu. Oficiálna identita socialistickej Juhoslávie bola založená na vidine budúcnosti, na ideológii (založenej na marxizme) namiesto spoločnej etnickej,

⁷⁰ Podľa van Dijka ideológie majú sociálne a kognitívne vlastnosti, ktoré musia byť spojené v integrovanej teórii. Sociálne i kognitívne ideológie sú zdieľané členmi špecifických sociálnych skupín alebo komúnit. Identita skupín nie je založená iba na ich štrukturálnych vlastnostiach, ale aj na ich ideológii. Ideológie formujú axiomatický základ pre špecifickejšie vedomie alebo sociálnu reprezentáciu skupiny (skupinové vedomie a skupinové názory). Stelesňujú všeobecné princípy, ktoré kontrolujú celkovú súdržnosť sociálnych vyjadrení zdieľaných členmi skupiny. Ideológia reprezentuje jednu z dimenzií sociálnej identity. VAN DIJK, T.: *Politics, ideology, and discourse*, s. 729-730.

⁷¹ VUJAČIĆ, Veljko: *Nationalism, Myth, and the State in Russia and Serbia. Antecedents of the Dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia*. Cambridge : CUP, 2017, s. 87. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139696517>

⁷² BARTULIN, Nevenko: *The Racial Idea in the Independent State of Croatia. Origins and Theory*. Leiden – Boston : Brill, 2014, s. 96.

politickej a kultúrnej príbuznosti zdieľanej jej národmi. Juhoslovanskí komunisti podriadili nielen identitu, ale i existenciu Juhoslávie svojej ideológii. Ich prílišná oddanosť marxizmu znamenala podcenenie šance liberálnej demokracie či nacionalizmu konkurovať socializmu ako vízií budúcej spoločnosti.⁷³

Priložený diagram (obrázok hore) by mal slúžiť ako pomôcka pre kategorizáciu jednotlivých pojmov a ich korektné používanie. Samozrejme, jednotlivé komponenty sú jasne popísané v súvislosti s tým, čo predstavujú vzhľadom k celku. Závety výskumu jednoznačne potvrdili rozdiely, ktoré sme načrtli v úvode, a teda okrem vypracovania jednotnej kategorizácie pojmov sme poukázali na fakt, že za ideológiu možno juhoslavizmus považovať iba v medzivojnovom období, preto je nesprávne hovoriť o juhoslovanskej ideológii, či juhoslavizme ako o ideológii, v súvislosti s iným časovým úsekom trvania juhoslovanskej otázky.

V rámci projektu VEGA – Premeny a interakcie ideológie čechoslovakizmu a juhoslavizmu v podmienkach 20. storočia (1/0342/20), ktorého je táto štúdia súčasťou, plánujeme vo výskume pokračovať a priniest prvý, koncepčný a ucelený pohľad na fenomén juhoslavizmu v slovenskej historickej vede.

⁷³ JOVIĆ, Dejan: Chapter 11. Communist Yugoslavia and Its “Others”. In: LAMPE, John – MAZOWER, Mark (eds.): *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*. [online] Budapest : Central European University Press, 2006. Dostupné na internete: <http://books.openedition.org/ceup/2438> [cit. 2022-03-2].